

УДК 37.111.11

Л.Г. ТАРАБАСОВА

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ
РАНЬОГО ВІКУ**

Тарабасова Любов Гаврилівна – старший викладач кафедри корекційної педагогіки Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У статті досліджуються теоретико-методологічні засади розвитку дитини в ранньому віці, її потенційні можливості.

Ключові слова: соціокультурне середовище, актуальний, потенційний розвиток.

В статье исследуются теоретико-методологические основы развития ребенка в раннем возрасте, его потенциальные возможности.

Ключевые слова: социокультурная среда, актуальное, потенциальное развитие.

The paper examines the theoretical and methodological principles of child development at an early age, her potential.

Keywords: socio-cultural environment, the actual, potential development.

© Л.Г. Тарабасова, 2013

Постановка проблеми. Період у розвитку дитини від народження до трьох років (ранній вік) визначається в онтогенезі людини як найбільш значущий етап становлення основних нервово-психічних функцій. Особливістю центральної нервової системи новонародженої дитини є її значна морфологічна та функціональна незрілість у порівнянні з організмом дорослої людини. В непристосованості новонародженого закладено підґрунтя гнучкої диференційованої адаптації до умов середовища, здатності до безмежного навчання не лише в дитинстві, а й упродовж всього життя. У формуванні інтермодальних та інтрамодальних зв'язків значну роль відіграє активна взаємодія дитини з навколишнім світом, яка здійснюється лише за участю дорослих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасній філософській та психолого-педагогічній літературі (І.С.Кон, Н.М.Поддяков, Д.Б.Ельконін, Б.П.Ананьєв, О.Г.Асмолов, П.П.Блонський, Л.С.Виготський, К.А. Альбуханова-Славська, О.Л.Кононко, Тоні Бьюзен, Масару Ібука та ін.) дитинство розглядається як складний багатовимірний феномен, опосередкований біологічними та соціокультурними факторами, як своєрідна культура в культурі, як життєва сфера з загадками та непізнаними явищами. Дитинство – особлива субкультура, яка існує по самобутніх законах, має свою систему цінностей, утверджує свій стиль життя.

В руслі культурно-історичної теорії Л.С.Виготський сформулював загальний генетичний закон існування будь-якої психічної функції людини, будь-якого психологічного механізму її поведінки (чи діяльності). «Будь-яка функція в культурному розвитку дитини з'являється на сцену двічі, у двох планах, спочатку – соціальному, потім – психологічному, спочатку між людьми... потім всередині дитини... Функції спочатку складаються в колективі у вигляді стосунків дітей, потім стають психічними функціями особистості»

[2]. Таким чином, всі психічні функції людини, що спрямовуються та організують її діяльність, згідно культурно-історичної теорії Л.С. Виготського, мають свої глибинні коріння не всередині окремого організму та особистості, а зовні його – в спілкуванні індивідів, в їх ставленні один до одного та до речей, створених людьми. Представники «школи Виготського» (Л.С.Виготський, А.Н.Леонтьєв, А.Р.Лурія та ін.) однозначно вирішували проблему співвідношення психічного розвитку людини та її виховання і навчання. Всі психічні функції людина отримує не від народження, а вони закладені в культурно-історичних формах, і лише при присвоєнні цих форм у процесі виховання та навчання відбувається її психічний розвиток. З цим пов'язане відоме положення Л.С.Виготського про те, що «навчання повинно вести розвиток вперед».

Л.С. Виготський вказував, що педагогіка повинна орієнтуватися не на вчорашній, а на «завтрашній день» дитячого розвитку. Тільки тоді вона зможе викликати до життя в процесі навчання ті процеси розвитку, які зараз знаходяться в «зоні найближчого розвитку».

«Зона найближчого розвитку дитини – писав Л.С.Виготський, – це відстань між рівнем його актуального розвитку, який визначається за допомогою задач, вирішуваних самостійно, та рівнем можливого розвитку дитини, що визначається за допомогою задач, які дитина розв'язує під керівництвом дорослих та в співпраці з більш розумними його товаришами». Зона найближчого розвитку дозволяє передбачити те, що буде в розвитку дитини завтра [3].

Л.С.Виготський ввів в психологію поняття про рівні розвитку. На одному рівні («рівень актуального розвитку») – це ті психічні якості, які вже сформувались, ті психічні дії, які засвоєні дитиною; на другому рівні – ті властивості психіки, які ще знаходяться в становленні, в рості, в русі. Цей другий рівень і є «зона найближчого розвитку»,

«завтрашній день», це не те, чого ще немає взагалі, а те, що тільки складається – і тому воно чутливе до впливів навчання. За даними «зони найближчого розвитку» можна робити висновок, який «Запас розвитку» є в дитини. Кожен новий крок у навчанні використовує ту зону найближчого розвитку, яка є в дитини і одночасно створює нову.

За даними А.Н. Леонтьєва безпосередньо визначає розвиток дитини – саме його життя, або інакше, розвиток діяльності дитини як зовнішньої, так і внутрішньої. А розвиток діяльності залежить від наявності життєвих умов [7. С. 285-286]. А тому у вивченні розвитку психіки дитини слід виходити з аналізу розвитку її діяльності, так як вона складається в конкретних умовах її життя. Одні види діяльності на даному стані є провідними та мають більше значення для подальшого розвитку особистості, інші – менше.

Одні грають головну роль в розвитку, інші – другорядну. Виходячи з цього А.Н.Леонтьєв вважає, що розвиток психіки залежить не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності. В зв'язку з цим можна сказати, що кожна стадія психічного розвитку характеризується певним провідним на даному етапі ставленням дитини до дійсності, певним провідним типом його діяльності. Ознакою переходу від однієї стадії до іншої є саме зміна провідного типу діяльності. Ознакою провідної діяльності є не кількісні показники. Це не просто діяльність, що найчастіше зустрічається на даному етапі розвитку, діяльність, якій дитина віддає більше часу. Провідною називається діяльність, якій властиві такі ознаки.

По-перше, це така діяльність, в формі якої виникають і всередині якої диференціюються інші, нові види діяльності.

По-друге, провідна діяльність – це така діяльність, в якій формується або перебудовуються психічні процеси. Деякі психічні процеси формуються та перебудовуються не безпосередньо в самій провідній діяльності, але й в інших видах діяльності, генетично з нею пов'язаних.

По-третє, провідна діяльність – це така діяльність, від якої залежать основні психологічні зміни особистості дитини, які можна спостерігати в даний період.

Таким чином, провідна діяльність – це така діяльність, розвиток якої обумовлює головні зміни в психічних процесах та психологічних особливостях особистості дитини на цій стадії його розвитку.

Розвиток дитини залежить і від інших дитячих видів діяльності вважає А.В.Запорожець (образотворчої, конструювання, сприймання казки та ін.), які пов'язані з провідною діяльністю, взаємодіють з нею та збагачують її змістовно [6].

Психологи поєднують вплив середовища на особистість з поняттям соціальної ситуації розвитку, тобто своєрідні стосунки між дитиною та навколишнім світом. Дитина знаходить своє друге життя в предметах культури, у стосунках людей один з одним (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов). Виховний потенціал середовища формує ставлення дитини до базових цінностей, впливає на засвоєння нею соціального

досвіду та розвиток життєво необхідних якостей. В результаті взаємодії з середовищем відбувається трансформація зовнішніх стосунків дитини у внутрішню структуру особистості, задоволення її потреб і насамперед потреби в діяльності.

Мета дослідження. Дослідження теоретико-методологічних засад потенціалу дитини в ранньому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. За перші роки життя дитина проходить шлях від істини немічної до людини мобільної, соціально активної.

Про значення перших років дитинства К.Д.Ушинський відмічав, що характер людини більш за все формується в перші роки її життя і це стає другою натурою людини. І все, що засвоюється людиною потім, ніколи не має тієї глибини, якою відзначається все, що засвоєне в дитинстві. А.С.Макаренко зазначав, що головні основи виховання закладаються до 5 років –це 90 відсотків усього виховного процесу, а потім виховання продовжується.

Теоретичні та експериментальні дослідження Л.С.Виготського, А.Н.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна та ін. свідчать про те, що жодна специфічно людська психічна якість – логічне мислення, пам'ять, творча уява, моральні уявлення, почуття та звички – не можуть розвиватися у дитини незалежно від виховання, в результаті спонтанного дозрівання природжених задатків. Вони формуються упродовж дитинства в процесі засвоєння дитиною соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, шляхом оволодіння створеними суспільством поняттями, способами діяльності та моральними нормами поведінки.

Можливості малої дитини великі. Дослідження свідчать, що шляхом спеціально організованого навчання можна сформувані у дошкільників такі знання та вміння, які раніше вважались доступними лише дітям більш старшого віку. Дані про значно більші можливості дитини дають підставу педагогам, батькам знаходити нові шляхи розумного використання цих можливостей, досягти більш високого рівня їх фізичного, розумового, естетичного розвитку виховання у них моральних уявлень, почуттів, звичок, формування яких раніше здійснювалось на більш пізніших сходинках розвитку. Як стверджує Д.Бруннер, дитину будь-якого віку можна навчати будь-яких знань, якщо використовувати для цього відповідні методи [9]. Є дані, що при спеціальному інтенсивному тренуванні новонароджені можуть навчитися плавати, трирічні діти засвоюють навички читання, гри на скрипці, роялі, говорять на іноземних мовах, їздять верхи на конях.

Саме в ранньому віці відбувається засвоєння важливих компонентів загальнолюдського досвіду, що є фундаментом подальшого розвитку: створюються основи психічної діяльності, емоцій, мотиваційно-потребової сфери, йде підготовка до самостійної ходьби, мовної діяльності.

Розвиток дитини відбувається під впливом спадковості та природних факторів, здійснюється на фоні росту та дозрівання організму, залежить

від соціокультурного середовища, в якому вона живе. В дослідженнях Л.С. Виготського простежується тенденція вважати навчання рушійною силою психічного розвитку. При цьому наголошується що не всяке навчання добре, а лише те, що орієнтується на зону найближчого розвитку [4].

Дефіцит контактів з навколишнім світом у цей період розвитку негативно відбивається на подальшому розвитку психічної діяльності.

Раннє дитинство – найбільш значущий етап з точки зору психолого-педагогічного впливу. У зв'язку з цим виключно важливе значення набуває рання диференційована діагностика відхилень в розвитку. В разі пошкодження чи дефіциторного розвитку дитини рання діагностика дає можливість максимального раннього початку корекційно-педагогічної роботи, що є залогом успішного формування компенсаторних механізмів, корекції первинних порушень психічних та моторних функцій. Причиною цього є надзвичайна пластичність мозку в ранньому віці, його надмірна сприйнятливості до зовнішніх впливів. Вдале поєднання компенсаторних можливостей організму в ранньому віці з компетентно підібраними програмами медичної корекції та корекційно-педагогічної роботи можуть в значній мірі, а інколи і повністю нейтралізувати дію первинного дефекту на хід психофізичного розвитку, стануть сильними факторами профілактики дитячої інвалідності [1].

Дослідження вчених свідчать, що дитина фізичний та розумовий потенціал якої розкрито, здатна на неабиякі досягнення. Цей невичерпний скарб одержує людина від народження. Своїми дослідженнями про клітини головного мозку та його безмежні можливості ділиться американський психолог Тоні Бьюзен [10]. В момент народження в мозку немовляти міститься один трильйон клітин, що називаються нейронами. Це в 166 разів більше, ніж людей на планеті. У кожній з клітин мозку дитини сотні й тисячі відростків, кожен із них має тисячі відгалужень-дендритів, які і з'єднують різні клітини мозку між собою. У кожному дендриті містяться тисячі крихітних мішечків з хімічними речовинами. За їх допомогою від однієї клітини до іншої передаються повідомлення, які несуть усю інформацію, що міститься в кожній думці, в кожному спогаді. Вирішальний прорив у розумінні кожної клітини мозку стався у 1989р., коли в лабораторії Макса Планка у Швейцарії вперше в історії живу клітину мозку за допомогою надпотужного електронного мікроскопа було зафіксовано на кіноплівку. Ця істота була розумною, разуче складною й дуже рухливою. Вона досліджувала свій мікроскопічний Всесвіт, наполегливо й енергійно шукала інформації. Що ж ми можемо зробити, щоб якомога повніше задіяти цей величезний потенціал, закладений природою?

Подбати про те, щоб клітини мозку малюка завжди мали в достатку поживи для розуму. Головне – доступність і ненав'язливості інформації. Всіляко підтримувати пізнавальний інтерес малюка, заохочувати його до дослідницької активності.

Американський дитячий лікар і психолог Глен Доман, досліджуючи психологію розумового

розвитку дітей, переконаний, що основи інтелекту, освіченості людини, життєві перспективи закладаються у перші роки життя. Цей період є вирішальним для подальшого життя людини, і вона вже ніколи не зможе перевершити потенціал, закладений до 5 років. За його переконаннями у житті дитини найважливішими є два періоди:

1. Від народження до 1 року. У цей період дорослі невинувато опікують дитину, намагаючись утримати її в теплі, стежачи, щоб вона була чистою і нагодованою, обмежуючи при цьому можливості формування її нервової системи. Натомість дитині необхідно надати майже необмежені можливості для руху і безпосереднього дослідження об'єктів.

2. Від 1 до 5 років. У цей період формується інтелект людини. Тому дорослі повинні намагатися задовольнити потребу дитини у все новому матеріалі для вивчення, «який вона прагне засвоїти у всіх доступних їй формах і особливо у мовній – усній або письмовій». Якщо в цей час дитина навчиться читати, то, на думку Домана, «перед нею розкриваються двері у скарбницю історії, людської писемності, де зберігаються накопичені віками знання». Від 1 до 5 років дитина має унікальну властивість вбирати всю інформацію з навколишнього середовища. Цю здатність дитячого мозку М.Монтесорі назвала всотуючим розумом. Володіючи такою здатністю, малюк без особливих зусиль може навчитися читати найлегшим і природним способом, говорити іноземними мовами. Надалі ця здатність поступово втрачатиметься. Тому саме в ранній період дитина повинна одержати всю базову інформацію. Г.Доман зібрав багато доказів того, що ми недооцінюємо здібності своїх дітей, втрачаємо можливості навчати їх у той час, коли вони одержують від навчання задоволення.

Він сформулював принципи правильного навчання:

- починати якомога раніше;
- навчати з задоволенням;
- поважайте свою дитину та довіряйте їй;
- навчати лише тоді, коли процес навчання по-добається обом;
- створіть відповідне середовище для навчання;
- зупиніться раніше, ніж ваша дитина цього захоче сама;
- частіше подавайте новий матеріал;
- будьте організовані та послідовні;
- не перевіряйте знання своєї дитини;
- ретельно готуйте навчальні матеріали та робіть це завчасно.

Г.Доман висловлює своє негативне ставлення до перевірки знань дітей; вважає, що чим більше перевіряємо дитину, тим повільніше вона буде навчатися і тим менше їй захочеться це робити. Саме призначення тесту негативне – виставлять на показ те, чого дитина не знає. Замість тестування скористайтесь методом виявлення здібностей. Мета цього методу – дати можливість дитині продемонструвати свої знання, але лише в тому випадку, коли вона сама цього захоче. За твердженням Г.Домана, особистість, пам'ять якої збагачена знаннями, які вона вмє використовувати, є всі підстави вважати обдарованою. Однак метою раннього розвитку і ви-

ховання дитини не може бути «вирощування» генів. Головне – допомогти їй визначитися в житті, із різноманітних можливостей зосередитися на найважливіших для неї [5 с. 200-205].

Освітні технології раннього навчання створені М.Зайцевим, базуються на відкриттях і теоретичних узагальненнях про психічні особливості розвитку людини, російських учених-фізіологів І.Сеченова, І.Павлова, О.Ухтомського, невропатолога, психіатра, психолога В.Бехтерева, психолога О.Леонтьєва. Вивчаючи зародження та формування психіки дитини, Сеченов обґрунтував важливу роль членування сенсорного потоку і вирішальне значення рухових реакцій. У педагогічних технологіях М.Зайцев втілює цей принцип, створивши навчальні посібники, під час роботи з якими діти цілком звільнені від регламентованої поведінки. Їхня діяльність насичена цікавими ігровими ситуаціями з елементами змагання. Стійкі позитивні емоції сприяють нормалізації та активізації всіх функціональних систем організму дитини.

Директор організації «Виховання талантів» в Мацумото та виконуючий обов'язки директора Асоціації раннього розвитку Масару Ібука в своїй книзі «Після трьох уже пізно» пропонує змінити не зміст, а спосіб навчання дитини [8]. Масару Ібука робить висновок, що здібності та характер людини не передбачені від народження, а в значній мірі формуються в певний період її життя. Дослідження фізіології мозку, коли зв'язки між клітинами мозку формуються найактивніше (період від народження і до 3-х років, приблизно 70-80%) та дослідження дитячої психології показали, що ключ

до розвитку розумових здібностей дитини – це його особистий досвід пізнання в перші три роки життя, тобто в період розвитку мозкових клітин.

У своїх дослідженнях Масару Ібука посилається на педагога – музиканта Сініті Судзукі, який був перший, хто припустив, що діти 3-4 років можуть вільно володіти музичним інструментом. Навчання музики за методом Судзукі рекомендують починати американські педагоги з 2-2,5, європейські – з 3-4 років.

«Виховання талантів» – це не тільки методика гри на музичному інструменті, а й ціла філософія, що включає в себе погляди на виховання і розвиток дитини. Професор Судзукі був духовною і високоморальною людиною і на виховання цих якостей у дітей звертав особливу увагу. Він переконаний, що не варто вимагати від дитини, щоб вона стала професійним музикантом. Турботою батьків має бути – виховання дитини чесною людиною, щоб у неї були чисті помисли і благородне серце. У своїй педагогічній діяльності Сініті Судзукі керувався кредом: «Спочатку – характер, а потім – здібності». Він переконаний, що відстаючих дітей немає, – все залежить від методу навчання.

Висновки. На основі сказаного можна зробити висновок, що ранній вік – це найвідповідальніший період у житті дитини, коли закладається фундамент майбутньої особистості, формують основи фізичного, психічного здоров'я.

Щоб виховати дитину здоровою, розумною, самодостатньою, розвинути її творчі здібності на самому ранньому етапі, необхідно реалізувати потенціал, дарований дитині від природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аксенова Л.И. Лисеев А.А., Тюрина Е.В., Шкадаревич Е.В., Программа ранней комплексной диагностики уровня развития ребенка от рождения до 3-х лет. Дефектология. – 2002. – №5. – с.3-27.
2. Выготский Л.С. Собр.соч.: в 6 т., Т.3. с. 145-147 М. Педагогика. 1983.
3. Выготский Л.С. Собр.соч.: в 6 т., Т.2. М. Педагогика. 1982 с. 251-252
4. Выготский Л.С.Собрание сочинений, М., Педагогика. 1984. – Т.4. – С. 262-267. 432с.
5. Глен Доман., «Як розвинути розумові та фізичні здібності дитини». Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології, навчальний посібник, К. Академ. видав., 2004. С. 199-205. 351 с.
6. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. Т.1. Психологическое развитие ребенка [текст] А.В.Запорожец. – М.: Педагогика. 1986. 269 с.
7. Леонтьев А.Н. Избранные. Психологические произведения., М., «Педагогика», 1983 с. 285-286. 391с.
8. Масару Ибука, После трех уже поздно, М. Издательство «Знание», 1992. 95 с.
9. Мир детства: Дошкольник / Под. ред. А.Г. Хрипковой; Отв. Ред. А.В. Запорожец. – 2-е изд., доп. – М.: Педагогика, 1987. – 256 с.
10. Тоні Бьюзен, Допитливі клітини мозку, ж. Дошкільне виховання №2, 2008р. 31 с.